

Lovas Borbála

Tükörben való látás Egy unitárius püspök prédikációi értelemről, tudásról és sorsról a zürzavaros 16. század végén

Segíthet-e a Szentírás szövegének elemzése abban, hogy megjósoljuk a megjósolhatatlant, vagy csupán történelmi fordulatok utólagos, megnyugtató értelmezéséhez szolgálhat, ahol „mint egy tükörben”, magunkra ismerhetünk, és választ kaphatunk a jelen miértjeire. A 16. század végi erdélyi unitárius püspök, Enyedi György a kiválasztottság retorikája köré építi fel a korabeli politikai események, járványok, természeti katasztrófák egyetlen elfogadandó magyarázatát, Isten kifürkészhetetlen terveinek bemutatását. A tanulmányban elemzett harmadik és negyedik triacas beszédeiben nem csupán az 1593-as, 1594-es évek történéseinek lenyomatát próbálom tetten érni, de arra is kísérletet teszek, hogy bemutassam, hogyan válik rendkívüli ismétlődése a kiválasztottság bizonyítékává.

Kulcsszavak: *Enyedi György, unitárius, prédikáció, zsidó-magyar párhum, 16. század, Erdély*

A 16. század az európai és magyar kultúrtörténet kiszámíthatatlan periódusa volt. A magyar királyság három részre szakadása után János Zsigmond Erdély fejedelmi székébe ülve rendelkezéseivel a még a fejedelemségnél is fiatalabb antitrinitárius egyház felemelkedését támogatta, ám nem tudta megteremteni a tartós békét a vallási vitáktól pezsgő Erdélyben. Az 1570-es években Báthory István fejedelem cenzúrendeletet és vallási újítást tiltó törvényt vezetett be.¹ A nyomtatási megszorítások folyamányaként nem csak a hitvitai művek, de az unitárius prédikációk is kéziratos formában öröklődtek tovább. Így történt ez a harmadik püspök, Enyedi György prédikációgyűjteményével is. Enyedi rövid karrierje során az unitárius egyház történetét meghatározó munkákat alkotott. S bár napjainkban főleg Boccaccio egyik novellájából fordított széphistóriáját és az *Explicationes* című, a bibliai helyeket taglaló könyvét ismerik, prédikációgyűjteménye ezekhez hasonlóan nagy karriert futott be a korabeli Erdélyben.

¹ A cenzúrendeletekről bővebben: Balázs Mihály, *János Zsigmond fejedelem és a cenzúra*. In Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1996. 21–30; Kruppa Tamás: *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*. Balassi Kiadó, Budapest 2016. 60.

A tíz kéziratos kódexből töredékesen ismert anyag 1592–97 között keletkezett, és 17. századi másolatokban maradt fenn.² A triacasokra (harminchárom beszédet tartalmazó csoportokra) osztott gyűjtemény léte is, mondhatjuk, véletlen.

Szövegszinten a prédikációk egyik fő összetartója a zsidó-magyar sorspárhuzam.³ Ez a szövegi szervezőerő tette lehetővé a prédikációk száz éven át való használatát, és a politikai helyzet változása eredményezhette végül a gyűjtemény szövegeinek elévülését is. A kiválasztott nép analógiájának használata során Enyedi Erdélyre és az unitárius közösségre fókuszál. Példái összetettebbek, mint a korban megszokott kétpólusú zsidó-magyar párhuzam ábrázolásai, az erdélyi nép a zsidósághoz hasonlóan őrlődik két lehetséges szövetséges, a pogány török (Babilónia) és az álnok német (Egyiptom) között. Ám ez nem csupán a püspök példabeszédeiben szerepelt, a probléma valós volt, mely az erdélyi politikát is megosztotta. A Habsburgokkal és a Szent Ligával való szövetséget sürgető „háborús párttal” szemben a „törökös párt” világosan a kivárás, késleltetés, a Portával való jó kapcsolat és Erdély viszonylagos függetlensége megtartására törekedett. Beszédeiből ítélve ez utóbbit támogatta Enyedi is. A püspök kitarzott amellett, hogy ha békét lehetne teremteni, a török császár, ugyanúgy, ahogy a bibliai uralkodók, csak az adó megfizetését kívánná meg, cserébe szabadságot adna a fejedelemség belügyeiben.⁴ Emellett azt se feledjük, hogy a Habsburgbarát politika katolikus újjászerveződést ígért, ami a század végén vezető pozícióban lévő unitárius egyház számára drámai fordulatot jelentett volna. Nem véletlen, hogy Enyedi beszédeiben sokszor kihasználja a mennyiség rovására a minőség dicséretét, mely az unitárius egyházat valóban egyedi helyzetbe emeli az európai hitviták kavalkádjában. Ahogy megjegyzi:

² Mivel a fennmaradt kódexeket már több alkalommal ismertette Káldos János tanulmányában, a részletes leírást jelen szövegben elhagyom. A beszédek említésekor is csak a textust adom meg. A kódexeket a lábjegyzetekben a bevett szíglákkal jelölöm. A beszédekről bővebben ld. pl.: Káldos János: Enyedi György prédikáció-gyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai. *Erdélyi Múzeum* 2013/1. 88–120.

³ Ld. pl.: Óze Sándor: „*Bűneiért bünteti Isten a magyar népet*”. *Egy 16. századi bibliai párhuzam elemzése a nyomtatott egyházi irodalom alapján*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1991.

⁴ Erről bővebben ld. egy korábbi tanulmányomat: Lovas Borbála: *Erkölc és identitás. Pogányság és kiválasztottság Enyedi György prédikációiban*. In Ács Pál, Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Balassi Kiadó, Budapest 2012. 299–310.

„Azért az ki okos, nem az sokaságban, hanem az kevésben helyezteti az böcsülletet. Sok az kovacskö [a.m. kavics], kevés az gyémánt.”⁵

Az 1593-as év politikailag szinte teljesen kiszámíthatatlan változásokat hozott. Júliusban, a tizenöt éves háború első felvonásaként III. Murád hadat üzent II. Rudolfnak, felszólítva az erdélyi fejedelmet, hogy csatlakozzon hozzá. Ezzel egy időben Báthory Zsigmond fejedelem a Szent Ligával kötendő szövetségről és a Portával való hűbéri viszony felszámolásáról tárgyalt nyugaton, követeket küldött Rómába, Bécsbe, Prágába, Lengyelországba, még Angliába is. Miután a törökpárti vezetők a török szövetség mellett álltak ki, Zsigmond 1594 elején rá akarta venni az országgyűlést a Portával való kapcsolat megszakítására és a keresztény erőkhöz való csatlakozásra. Bár a tervet elnapolták, megkezdődött az általános hadi készüllet. Hamarosan azonban a törökös párt került fölénybe, Zsigmond július végén lemondott. Augusztusban azonban visszavette székét, augusztus végén a kolozsvári országgyűléssel kimondatta a török vazallusság felbontását, majd a törökös párt vezetőit és támogatóit az országgyűlés után kivégeztette.

Enyedi prédikációgyűjteményének vizsgálata történetében az egyes beszédek datálása mindig is gondot okozott a kutatóknak. Számos adat kering a szakirodalomban azzal kapcsolatban, melyik darab mikor szülehetett, mikor hangozhatott el először. A legújabb kutatást segíti, hogy az újrarendeződött gyűjteményben a beszédek sorrendjének helyreálltával a datálási fogódzók, polemikus beszédek (pl. Szilvási János ellen), temetési beszédek (Budai Tamásnak vagy Baráth Zsófiának, Kakas István feleségének halálára), egyházi ünnepek alkalmával elmondott prédikációk mellett a datálatlan beszédeket is lassan időpontokhoz, eseményekhez lehet kötni.⁶ Természetesen a datálási kísérleteknek vannak korlátai, és a feltételezéseket sokszor lehetetlen bizonyítani. A másolatokban fennmaradt anyag kapcsán a másolói szerkesztés lehetőségét is ki kell zárunk. Sok esetben azt is tudjuk (vagy sejtjük), hogy egyes beszédek egymás utáni alkalmakkor, egymást követő napokon hangoztak el. Valószínűsíthető emellett, hogy míg a püspök néha sűrűbben, máskor ritkábban, vagyis nem minden vasárnap vagy ünnepnap prédikált. Így a datálás csak körülbelüli lehet. Ennek ellenére a továbbiakban kísérletet teszek arra, hogy az új adatok tükrében listázzam a beszédek egy részét. És nem csupán az időrendet próbálom felvázolni, de

⁵ 94. beszéd, K2, 43r (284).

⁶ Az átrendezés részleteiről: Lovas Borbála: Enyedi György szerkesztett prédikációskötete új megvilágításban. *ItK* 2016. (Megjelenés alatt.)

arra is mutatok példát, hogy a püspök mit gondol a beszédeknek a történelmi eseményekkel való kapcsolatáról és az értelmezési lehetőségekről.

A gyűjtemény első triacasa az átrendezés eredményeképpen gyakorlatilag elveszítettnek tekinthető. A rendezés érinti a második triacast is, mellyel jelen dolgozatban ugyan nem foglalkozom, annyit mindenképp érdemes megjegyezni, hogy új megvilágításba került a szakirodalomban sokszor előkerülő 53. beszéd, melyet eddig 1594-re vagy 1595-re datáltak, ám szinte biztosnak látszik, hogy a török katonai mozgolóadások, a harcra készülődés és a fenyegetettség 1593-as időszakában augusztusra tehető.⁷ Ezt a prédikációt előlegezi meg az állhatatosságról szóló 52. beszéd, az 50. beszéd, mely arra tanít, hogyan kell az istenfélő embereknek magukat viselni, „mikor a bálványozó, kegyetlen [értsd: katolikus] fejedelmektől háborgattatnak és az bálványozásra kényszerítetnek.”⁸ Még korábbi a 35. beszéd, az ész nélkül való Roboám példázata, valószínűleg 1593 tavaszáról, ahol meglepően bátran szól a püspök a fejedelem ellen, és a sorspárhuzamra fel is hívja hallgatói figyelmét: „Mű is ne csak azért hallgassuk, olvassuk, hogy fülünket gyönyörködtessük benne, avagy hogy csak értsük, mint éltenek az emberek az régi üdőkben, hanem hogy azt magunkra vonjuk, és most is hasonló cselekedeteknek hasonló végét várjuk és reménljük.”⁹ Jól látszik tehát, hogy 1593 tavaszán-nyarán a püspök a nyilvános prédikációk során körüljárja a politikai lehetőségeket.

A második triacas egy beszédhármassal zárul, melyből csak két prédikációt (65., 66.) ismerünk, az egyik kódex jegyzete szerint ezek a nagy presztízsű kolozsvári ötvös, Budai Tamás halálához kapcsolható darabok.¹⁰ Mivel Budai temetésének dátumát az egyházfiúi számadáskönyvekből tudjuk,

⁷ Az újradatálásról bővebben ír Káldos János hamarosan megjelenő tanulmányában: Káldos János: „*Látván az időnek szörnyű állapotját*”. *Enyedi 60. beszédének előzményei*. In K. Kaposi Krisztina, Lovas Borbála (szerk.): *Enyedi 460. Tanulmánykötet az Enyedi György születésének 460. évfordulójára rendezett kamarakonferencia előadásaiból*. MTA–ELTE HECE, Budapest 2016. [Szerkesztés alatt.] Káldos korábbi álláspontját ld. Káldos János: Enyedi György prédikációja 1594 nyarán. *KM* 2008/4. 477–482.

⁸ 50. beszéd, GyS, 196r. (Párhuzamos változat: K3, 63r. A K4-ben található variánsban az adott sorok nem szerepelnek.)

⁹ 35. beszéd, K3, 11r; (Párhuzamos változat: Sz, 2. K4-ből az adott beszéd a kódex sérülése miatt hiányzik.)

¹⁰ Ld. K3, 118v. Budai Tamás a kolozsvári politikai életben is fontos szerepet töltött be. Életről bővebben ld. Flóra Ágnes: A kora újkori kolozsvári elit portréja. *Urbs* 2008/3. 133–144.

a beszédeket 1593 novemberére kell datálnunk.¹¹ Ezeket követik a harmadik triacas¹² nyitóbeszédei (67., 68.), melyek a bíróválasztás kérdésével foglalkoznak,¹³ vagyis a szokásosan december 25-én kezdődő bíróválasztást, a százférfiak testületének és a tanács tagjainak megválasztását kellett megelőzniük.¹⁴ Nem meglepő hát, hogy ezeket a beszédeket két karácsonyi (69., 70.)¹⁵ és egy újévi (71.) prédikáció¹⁶ követi. Ezek után két prédikáció (72., 73.) foglalkozik az emberi testrészek közül a nyelv erejével.¹⁷ Talán ez a témaválasztás sem véletlen az új tanács éves munkájának kezdetén. A 74. beszéd, mely valószínűleg Vízkereszt utáni második vasárnap hangzott el, Tóbiás és Sára történetét elemezve taglalja a házasságkötés szertartásának részleteit.¹⁸ A 75. és 76. prédikáció az isteni gondviselésről és a békeséget kívánó tanácskozásról szól.¹⁹ Ne feledjük, ha datálásunk pontos, a beszédek elhangzásának idején 1594. január végén, február elején járunk.²⁰ A 77., Krisztus eljövételét tárgyaló beszéddel megkezdődik a böjti beszédek sora. Ezt három, a felebaráti szeretetről szóló darab (78., 79., 80.),²¹ majd a

¹¹ Budai haláláról a következőt találjuk: „[1593] 6. die Nouembris themettetek az nagi templumba Budai Thamas vramat soluerent rone. sepulture - - R. 10.” (Köszönöm Káldos Jánosnak, hogy felhívta a figyelmemre erre az adatra.)

¹² Bár a harmadik és negyedik triacas *Sárospataki Kódexben* lévő anyagát a 19. század végén Kanyaró Ferenc már ismertette (Kanyaró Ferenc: Enyedi György egyházi beszédei I–II. *KM* 1898/1. 22–29, 1898/2. 77–86.), azóta jócskán kibővült az anyag a 2. *Kolozsvári Kódex*, a *Marosvásárhelyi Kódex* és *Gyalai Sámuel másolata* darabjaival, így a beszédek újabb számbavétele árnyalja a korpusz ezen szakaszáról kialakult eddigi képet.

¹³ 5Móz 16,18; Sir 10,1. A beszédek nyomtatásban is megjelentek: *Enyedi György válogatott művei*. Vál. Balázs Mihály, Káldos János. Kriterion Kiadó, Bukarest–Kolozsvár 1997. 85–109.

¹⁴ A bíróválasztásról ld. pl. Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a Kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron*. EME Kiadása, Kolozsvár 2004. 36; Flóra Ágnes: *i.m.* 133–144.

¹⁵ Lk 2,1; Lk 2,8.

¹⁶ 2Kor 5,17. Az új évre utaló részlet: „Holott annakokáért az esztendő is ez mai naptól fogva újul meg, megtanuljuk mi is az embereknek és mű magunknak megújulásáról, mely nélkül Isten fiai és az örök életnek részesi nem lehetünk.” (K2, 23r (41).)

¹⁷ Jak 3,2; Jak 3,9.

¹⁸ Tób 7,15.

¹⁹ Zsolt 33,10; Ézs 30,15.

²⁰ Kakas Istvánt 1594 február elején fogadta I. Erzsébet királynő. A pozitív angol döntés, a Liga irányából való hírek, valamint a Porta egyre sürgetőbb követelőzése hatására ekkor körvonalazódott Zsigmond döntése a törökkel fennálló megállapodások felrúgására. A szövetségkötés és a nyugati segítségnyújtás azonban az erdélyiek reménykedése ellenére, nem realizálódott.

²¹ 1Kor 13,1; 1Kor 13,4–7; 1Kor 13,8.

böjttel foglalkozó 81. beszéd²² követi. A 82. prédikáció²³ márciusra tehető, újfent a töröktől való elszakadás kérdését feszegeti a zsidó-magyar párhuzam felhasználásával, abban az időben, mikor Zsigmond teljes lendülettel a Rudolf császárral kötendő egyezségekre koncentrál. A püspök félreérthetetlenül tér rá mondanivalójára:

Mert hogy megértсед, [...] ez Sedékiás királynak az országát és birodalmát Nabukodonozor adta vala, kivel frigye vala. De mikor az babilóniai királynak hatalma igen megnevedett volna, az környül való fejedelmek igen megfélemlének és tanácskozni kezének egymással, miképpen állhatnának Nabukodonozor ellen, és mint ronthatnák meg. Küldenek azért Sedékiáshoz, Júda királyához is követeket, hogy őtet is elvonnák Nabukodonozor mellől, és az frigyét megszegetnék vélle. Mikor azért effelől tanácskoznak, úgy küldé az Isten Jeremiást közikben, hogy az ő szavával megmondaná mind Sedékiásnak s mint az több fejedelmeknek követinek az Úrnak végezését Nabukodonozor felől, az melyből igen könnyen megértének, mit kellene követnie és mihez tartozniok.

A püspök a próféta szavait követve kifejti, hogy Isten annak adja a dicsőséget, akinek ő akarja. A beszéd érdekessége még, hogy teológiai kérdésekbe is belekap Enyedi, ám azokat csak röviden foglalja össze, utalva rá, hogy azt már máshol bizonyította, vagy egy következő alkalommal ki fogja bővebben fejteni. A prédikáció végén visszatér a kezdeti gondolatra, miszerint az Istennek kétféle, jutalmazó és büntető szolgálói vannak, ahogy a fejedelmeknek is vannak pénzosztó komornyikjai és hóhérai is. Az egyetlen dolog pedig, ami megmenekíthet minket Isten haragjától, az az imádság.

A 83. beszédben²⁴ a fügefa példázatát elemzi a püspök, megjegyezve, hogy a „hasonlatosságok és példabeszédek mikor jövendő dolgokat jelentenek, homályosok, de mikor az ábrázoltatott dolgok beteljesednek, akárki is azoknak értelmét észében veheti”.²⁵ Konkretizálja is a párhuzamot a beszéd egy pontján:

Mondanád: Nem hallottam én azt az szentenciát! Nem hallod, mert nincs arra való füled, az kivel hallj, nincs szemed, az kivel láss, nincs elméd, az kivel elmélkedjél felölle. Ládd-e az döghalált, érted-e az éhséget, nem előtted-e az sok szegénység, hogy az Isten égi háborúkkal minden mezei javainkat elvevé? Ezek mind az megharagutt Istennek oston és az ő szentenciá-

²² Mt 9,14.

²³ Jer 27,4.

²⁴ Lk 13,6.

²⁵ K2, 81r (157).

jának előljáró jele. Hallottad-e, hogy határinkban, az szomszéd országokban had legyen? Tudd-e, hogy mikor az szomszéd háza ég, te is közel vagy az veszedelemhez? Bizony, ezekből könnyű volna eszedben vened, hogy künn az szentencia, hogy penig még szintén az fejünkön nem teljesedett, köszönjük ne az mű érdemünknek, hanem az kegyelmes Istennek nagy tūrhető, sok ideig való kegyelmes természetinek.²⁶

A 84. beszéd²⁷ egy valószínűleg április 3-án, Virágvasárnapon elmondott darab, ami után két, Krisztus feltámadását tárgyaló (85., 86.) prédikációt²⁸ találunk, melyek talán húsvét vasárnap és hétfőn (április 10–11.) hangoztak el.

A 87., polemikus beszédben²⁹ a prédikátor a hiábavaló kérdések megvetésére, az igaz tanítás megértésére szólít fel, éles kritikával illetve és gunyos megjegyzésekkel övezve sorolja a háromsághívők tanait, melyet a következő megjegyzéssel kezd:

De ha vagyon valahol valami bolond és tudatlan kérdezkedés, bizony, azoknak tudománya és vallása, az kik az Istent három személyben vallják és egy állatban, rakván rakva effélével, kiket nemhogy megfejthetni, de számlálni is lehetetlen dolog, és senki oly tompa elméjű nem lehet, az ki ez tudományban számtalan akadályt nem találhat, azért nem szükség az üdőt evvel tölteni, ím, csak egyet vagy kettőt említek meg.³⁰

A 88. beszéd³¹ a tisztátalan lélekről és az Úr segítségének elhárításáról szól. A zsidó-magyar párhuzam itt egy költőibb példában jelenik meg. Az Úr ugyanis a zsidókból kiűzte az ördögöket, akik aztán a száraz földre, vagyis a pogányok közé mentek lakozni. Mikor azonban a zsidók elfordultak Istentől, az elpusztította őket. A püspök a példát nem csak hallgatói elé adja, hanem azt rögtön alkalmazza is a korabeli viszonyokra:

Ez penig megteljesedék az zsidókon, mikor az római császár hada által az Isten Jeruzsálemet felgyújtatá, az szent templomot városával együtt megégetteté, az országot elpusztítá és az egész földön, mint Mózes által nekik megmondta vala, széjjelhányatá őket, hogy immár sem városok, sem országok, sem királyok, sem semmi bizodalmas helyen való lakások nincsen. [...] hasonló állapotunk vagyon nekünk most, mint régen az zsidóknak, és

²⁶ K2, 84v (164).

²⁷ Jn 12,12.

²⁸ Mk 16,1; Róm 8,11.

²⁹ 2Tim 2,23.

³⁰ K2, 103v (205) – 104r (206).

³¹ Mt 12,43.

az mi őrajtok megtörtént, műrajtunk is megtörténhetik, mégpenig könnyebben.³²

A 89. beszéd feltételezhetően a májusi országgyűléshez köthető.³³ Az újfent a zsidó-magyar párhuzamot mozgató szöveg folytatja az előző darabok gondolatmenetét, ezúttal Salmanazár és Hóseás példájával. Amint Enyedi megjegyzi: „Ezeket az Isten mi tanóságunkra íratta meg, hogy másnak veszedelmét látván okosok legyünk és magunkra inkább tudjunk gondot viselni.”³⁴ A történetnek három tanulsága van, fűzi tovább a püspök a prédikációt, az első, hogy Isten által a népre bocsátott csapásokat békével kell elszenvedni, a második, hogy az „alattamban való álnok tanácskozásnak” soha nincs jó vége, a harmadik pedig, hogy a hitetlenség és pártütés minden időben kemény büntetést von maga után. A 90. az igaz tudományról és vallásról, az igaz és hamis tanítókról szóló valláspolitikai jellegű beszéd.³⁵ Ezt egy áldozócsütörtöki beszéd (91.) (május 20.),³⁶ majd egy pünkösdői beszéd (92.) (május 29–30.)³⁷ követi. A 93. beszéd,³⁸ mely a fentiek szerint június eleji darab kell legyen, lényegében bibliamagyarázat, párhuzamos szövegváltozata megtalálható az *Explicationes*ben is.

Felosztásunk alapján a sokak által elemzett „*Ne félj, kicsiny nyáj*” textusú 94. beszéd³⁹ 1594 júniusára (talán június 20-ra, a tordai zsinat idejére), de mindenképp július 7. előttre datálható. Ezt a darabot az unitárius egyháztörténet sok egyéb említett beszédhez hasonlóan 1595-re teszi, ám nem indokolja meg a datálást.⁴⁰ A katolikusellenes felhangú prédikációval kapcsolatban Kanyaró Ferenc még óvatosan jegyzi meg, hogy bár a beszédből nem tűnik ki konkrétan, talán az zsinati beszéd lehetett az 1596–97 körűl tartott zsinatok egyikén.⁴¹ Káldos János már tényként közli, hogy az általa

³² 111r (220) – 111v (221).

³³ 2Kir 17,3.

³⁴ K2, 113v (225) – 114r (226).

³⁵ Jn 7,16.

³⁶ ApCsel 2,33.

³⁷ ApCsel 2,1.

³⁸ Jn 8,56.

³⁹ Lk 12,32.

⁴⁰ Kénosi Tőzsér János, Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története* I. Ford. Márkos Albert, bev. Balázs Mihály, sajtó alá rend. Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár 2005. 204.

⁴¹ Kanyaró Ferenc: Enyedi György egyházi beszédei II. *KM* 1898/1. 27–28.

hosszabban elemzett beszéd tartami részletei miatt valamelyik unitárius zsinat idejéhez kötendő.⁴²

A sorban két, a 79. zsolttárra épülő könyörgő beszéd (95., 96.) következik,⁴³ aktualitásukat a magyar területeken dúló harcok adhatták, melyek kapcsán a püspök bűnbánatra és könyörgésre szólítja fel Erdély lakosságát. Jó tudta ő is, hogy ha Magyarország elveszik, Erdély is vele bukik. A 97. beszéd a hadsereg indításáról értekezik.⁴⁴ A 98. beszéd morális témát érint, a püspök azokat a gazdagokat inti meg, akik nem illendően bánnak vagyonukkal, Isten ajándékéval.⁴⁵ Talán ezek közül a beszédek közül több is elhangzott a zsinat idején, vagy egymást követő napokon vagy istentiszteleteken. A triacast Baráth Zsófiának, Kakas István feleségének temetésére írott beszéd zárja.⁴⁶ Az asszony július 7-én halt meg, és a család bánatára a járványveszély miatt még aznap el is temették.⁴⁷ Ez a csütörtöki napon elhangzott beszéd zárja a harmadik triacast.

A negyedik triacas anyagát a datálási rekonstrukció szerint 1594-re kell tennünk, július 7. utánra. A nyár közepétől újévig tartó időszak alatt Báthory Zsigmond lemond, majd visszatér, országgyűlést tartanak Kolozsváron, a fejedelem a törökpárti urakat elfogatja, megkínkoztatja és kivégezteti, az ősz folyamán pedig a török hadak sorra foglalják el a magyar várakat. A triacas a 83. zsolttárra épülő 100-101. beszédekkel kezdődik,⁴⁸ melyek feltehetően júliusban hangzottak el. A két beszéd összefüggő zsolttármagyarázatot alkot, melyben a püspök a török veszedelemről és a bűnbánat szükségességéről prédikál. Az első beszéd után egy könyörgő ima is szerepel. A

⁴² Káldos János: Enyedi György prédikációgyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai. *Erdélyi Múzeum* 2013/1. 98–103.

⁴³ Zsolt 79,1; Zsolt 79,5.

⁴⁴ 2Kir 14,8.

⁴⁵ 1Tim 6,17. Bár az unitárius egyháztörténet a beszédet 1595 augusztusára datálja, és a Haller család földi javakhoz való ragaszkodásához és az egyházhoz való állhatatlanságához köti, a dátumaiban sokszor pontatlan egyháztörténet adatai ellenére a beszédet 1594-re teszem. Ld. Kénosi Tözsér János, Uzoni Fosztó István: *i.m.* 773; Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története.* Balassi Kiadó, Budapest 2009. 290–291.

⁴⁶ 1Thessz 4,13.

⁴⁷ A temetésről és a beszédéről ld. Káldos János: Baráth Zsófia temetése (1594. július 7.). In Gábor Csilla et al (szerk.): *Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban. Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson.* Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár 2013. 313–327.

⁴⁸ Zsolt 83,2; Zsolt 83,10.

beszédpart követi a nép békéjéért könyörgő, az 59. zsoltárra épülő 102.,⁴⁹ és az ország siralmas állapotáról szóló és bűnbánatra hívó 103. beszéd.⁵⁰ A 104. prédikáció⁵¹ a bölcsességről szóló példabeszéd magyarázata. Salamont követve Enyedi három esetet sorol fel, amelynél a bölcsesség a legfontosabb eszköz kell legyen: az ember saját épülése, a tanulás; személyünk és javaink védelme; a had indítása. Mert „nyilván vagyton, hogy az ember életének teljes folyását az bölcsesség és tudomány hordozza, és ebben áll minden jó, bátorságos állapot.” A 105. beszédet,⁵² melynek textusa: *Tekénts le mennyből, és nézz az te szent, dücsőséges hajlékodból, hol vagyton az te bosszúállásod*, Kanyaró Ferenc a nemesek kivégzése utáni beszédnek tartja. Sajnos a vörös tintával írt marginália, mellyel alátámasztja kijelentését, ám cikkében nem idéz, mára olvashatatlaná kopott.⁵³

Ettől a beszédetől kezdve a következő darabok kényes témákat vonultatnak fel, s bár konkrétan szinte lehetetlen tetten érni a pontos kontextust, a címek és a bibliai szövegmagyarázatba ágyazott rövid megjegyzések sejtetni engedik a keletkezés körülményeit. Nem állítom, hogy az utólagos értelmezés túlságosan szabad lehetőségei nem vihetik a kutatót tévútra, ezért magam is fenntartásokkal kezelem a konkretizálható részeket. Mégis, érdemes néhány sorban ismertetni ezeket a beszédeket is.

A 106. beszéd a hadindítás problematikáját járja körbe, és talán jobban megállja az a feltételezés a helyét, hogy a beszéd az országgyűlés tematikájához igazodott, mint hogy az erdélyi főurak kivégzése utánra tegyük azt.⁵⁴ A 107. beszédben⁵⁵ a püspök az emberi élet gyarlóságáról szól. A prédikáció a 98. beszéd egyes gondolatait visszhangozza, majd a püspök felhívja a figyelmet arra, hogy

noha az Úr Isten több ajándéki között oly okossággal is szerette az emberi nemzetet, hogy nem csak az elmúltról gondolkodhatik, az jelenvalókat elrendelheti, hanem az jövődökhöz is alkalmason arányozhat, de azért az következendö dolgoknak bizonyoson való tudását az Úr Isten csak az ő hatalmában és értelmében helyhezette. Ez az oka, hogy Ófelsége ugyan nagy fenýíték alatt megtiltotta, hogy az jövődö dolgoknak tudásában senki fejét ne törje, varázslókat, jövendölöket, búbájosokat, babonásokat gyűlöljön, el-

⁴⁹ Zsolt 60,3.

⁵⁰ Lk 21,20.

⁵¹ Péld 24,3.

⁵² Ézs 63,15.

⁵³ Helye: S, 2/61.

⁵⁴ Zsolt 121,1.

⁵⁵ Préd 9,12.

távoztasson, és azoknak szava után ne induljon, se tőlök ne függjen, ne tudakozzék.⁵⁶

A jövődő dolgok között pedig a leginkább homályban lévő az, hogy halálunk órája mikor jön el, fejtí ki Enyedi.

A 108. beszédhez, mely az elemzés szerint sokkal valószínűbb, hogy a nemesek kivégzése után hangzott el, Enyedi egy ártatlannak látszó textust választ, melyben Krisztus tanítványai arról vitatkoznak, hogy ki lesz nagyobb a mennyek országában, a király után ki lesz a legfőbb ember. A kéziratban ezen a ponton két, mára elhalványult piros tintás sor szerepel. Talán annak idején itt adta meg a magyarázatot a másoló a beszédhez.⁵⁷ A püspök azt is felsorolja, hogy a tanításnak milyen módjai vannak. Olyan példákat vonultat fel, melyben beszéd helyett cselekedettel tanítanak a bölcs emberek. Itt a harmadik helyen a következő történetet hozza fel: „Mástól mikor tanácsot kérdene egy kegyetlen fejedelem, mint regnálhatna kedve szerint, egyet sem szólla, hanem az követet az kertben vívén az mákok közül aki magasb vala az többinél, egy pálcikával lecsapdosá. Azzal azt jelentené, hogy az népnek fejét vágassa le, azután nem leszen, ki ellene szóljon, és mind azt mívelheti, az mit akar.”⁵⁸ Ezután felsorolja, atyák és fiúk, családtagok hogyan gyilkolták meg egymást a hatalom birtoklásáért. S bár ismert antik és bibliai példákat használ, azokon átsüt a kiélezett és tudatos megfogalmazás. Csak az utolsó mondatot idézem innen: „Nagy dolog tehát, az kinek szívét megszállja az uralkodásnak kívánsága, mert minden istentelenségre és még az természet kötelének felfejtésére is reáviszi az embert.”⁵⁹ Természetesen nem a fejedelem legitimitásában kételkedik a püspök, maga is úgy tartja, hogy az uralkodó hatalma Istentől ered. Ám, amint kifejti, nem sürgetheti ilyen hatalom elnyerését senki, mert az Úr büntetése sújt le rá. A 109. beszéd⁶⁰ az istenfélő emberek világon való állapotát írja le. A viharban hánykódó hajó példázatával a szerencse forgandóságát mutatja meg: „Mert ugyan olyan ez világi tengernek tulajdonsága, hogy soha ugyanazon állapotban sokáig ne maradjon, és ez közönséges sorstól senki ki nem véte-

⁵⁶ S, 2/75.

⁵⁷ S, 2/84. Ez a két sor a beszéd nyomtatott kiadásából is kimaradt. Ld. Szelestei N. László (szerk.): *Régi magyar prédikációk, 16–18. század*. Szent István Társulat, Budapest 2005. 116–120. A prédikáció további lapjain is szereplő rubrumos bejegyzések a tinta fakulása miatt mind olvashatatlanokká váltak.

⁵⁸ S, 2/86.

⁵⁹ S, 2/87.

⁶⁰ Mt 8,23.

tett, vagy ki kicsin, vagy nemes, vagy nemtelen, vagy szent istenfélő, vagy gonosz életű ember.”⁶¹ A beszéd jellemzően katolikusellenes, végkicsengése pedig egy a hívekhez forduló bátorítás, ahol az örökkévaló hazába való igyekvést jelöli meg fő célnak.

Az egymás után napokon elhangzó 110.⁶² és 111. beszéd⁶³ a testi és lelki vitézkedésről, a tanítókról, a lelkiismeret szabadságáról szól. Ahogy már az első sorokban megjegyzi Enyedi, míg a végekben és a históriák olvasásából tanulható a testi ellenség ellen való küzdelem, a lelki ellenség ellen a Biblia szövege taníthat minket. Mivel azonban a lelki viaskodás láthatatlan, így a külső vitézkedés példáival mutatja meg, mit kíván Isten a hívőtől. A test a léleknek csak eszköze, a szívnek kell bátornak lennie, hogy győzelmet arathasson. Erőt pedig Isten adhat a harchoz. És ezen a ponton felcseng a már jól ismert idézet: „*Ne félj, én kisdéd nyájam.*” Az egyenlőtlen harc illusztrálására pedig a rangkülönbségeket hozza fel az apostol szövegét követve, többek között így: „Nehéz dolog náladnál hatalmasbal víni, de nehezebb fejedelem ellen tusakodni. Mert az fejedelemnek nem csak ereje, hanem méltósága is és becsülete vagyon. Ez mellett sok szolgálai vannak, kik akaratját teszik.”⁶⁴ A Biblia szövegét elemezve hosszan fejtegeti az ördögök kérdését, taglalva, hogy hol is laknak, hogyan viselkednek. A halhatatlan gonosszal szemben pedig a halandó embernek nem sok esélye van. Gondolatmenetét itt újfent a kicsiny nyáj metaforájára vezeti ki: „Ők halhatatlanok, de az mi életünk micsoda? Ma vagyunk, holnap elmúlunk. Ők lelkek, mi pedig testből állunk. Ők fejedelmek, urak, hatalmasok, mi gyarlók erőtlenek, sokféle nyavalyákkal környülvétettek. Ők sokan vannak, mi kevesen. Mert Krisztus urunk az övéit kicsiny nyájnak nevezi.”⁶⁵ A beszédpár második fele a lelki fegyverekről szól, melyekkel felvértezheti magát a keresztény vitéz. Fő oltalmazói a derekát övező igazmondás (veritas) pártáöve, az igazság (iustitia) mellvasa, az evangéliumban való készület szekerényéje, a hit pajzsa, az üdvösség sisakja. Két fegyvere pedig Istennek ígéje, vagyis a lelki szablya, valamint az imádság és könyörgés fegyvere. A legérdekesebb talán a beszédpár záró része, ahol arról beszél a püspök, a tanítóknak hogyan kell viselkedni, mikor és miképp kell prédikálni. Talán e so-

⁶¹ S, 2/96

⁶² Ef 6,10.

⁶³ Ef 6,14.

⁶⁴ S, 2/113.

⁶⁵ S, 2/115–116.

rok rávilágítanak arra is, hogyan moderálta Enyedi magát a zavaros politikai helyzetben a túlzott szókimondás elkerülésére.⁶⁶

A 112., talán már október folyamán elhangzó beszédben⁶⁷ II. Lajos magyar királyt említi a püspök, aki a legenda szerint bőr nélkül született. Ez már elég előjel kellett volna legyen a mohácsi tragédia megjóslására, hiszen ahogy a királynak bőre, az országnak az ő idejében oltalma nem volt. Ugyanígy, ha az erdélyiek jobban figyelnének, ők is látnák, milyen tragédia vár a fejedelemségre. Itt Lajos történetével mozgásba hozza a Báthory Zsigmonddal kapcsolatos legendát, miszerint mindkét markában vérrel jött a világra, és utal az 1593-94-es Erdélyt sújtó természeti csapásokra is. A beszéd a szőlősgazda példázatát elemzi, egy ponton pedig a szőlősgazda és a törvény kapcsán megjegyzi:

Innét mi egynéhány dolgokat tanuljunk: Elsőben, hogy az gazdának nem illik még az ő alatta és hatalmában valókon is semmit cselekedni törvény nélkül. Az szőlő az gazdáé, szabad véle, ha pusztán hagyja, ha többől kivágja, vagy valahová teszi, senki be nem idézi érette. De mégis, itt ez az gazda nem bántja addig az szőlőt, míglen törvényt láttat reá. Micsoda az ember az Istenhez képest? De mégis nem bántja Őfelsége az embert törvény nélkül. [...] Tehát tanulják meg minden méltóságba helyezettett személyek, hogy nemhogy egyebeket, de még az ő alattuk valókat is, az kiken hatalmuk vagyon, mint az gazdának az szőlőn, törvénytelen ne bántsák.⁶⁸

Bár ezek a bekezdések elgondolkodtató párhuzamban állnak a nemesek kivégzésével kapcsolatos eseményekkel, a beszéd vége eltávolodik a lehetséges gondolatpárhuzamtól. A püspök a gyülekezetet hasonlítja Isten szőlőjéhez, mely támasz nélkül elveszik. A 113. beszéd az egyetlen fennmaradt, Jelenések könyvére épült darab.⁶⁹ A beszédben a püspök bűnbánatra szólít fel, amivel talán elérhetik, hogy büntetés helyett békében megtartsa a hívet Isten. A 114., politikai témájú beszéd⁷⁰ a pogány fejedelmek dühös pusztításáról szól. A prédikáció végén Enyedi nem is mulasztja el a példát a korabeli időkre alkalmazni. Ne feledjük, 1594 őszén esett el Győr, Pápa,

⁶⁶ A gondolatmenet vége így hangzik: „Utolszor, mikor azt mondja, hogy azért is könyörögjünk érette, hogy az evangélium felől merjen úgy szóllani, azmint illik, azt jelenti, hogy az tanítónak arra is gondjának kell lenni, mi módon, azaz mikor, kik előtt, micsoda helyen és miképpen szóljon az igazság felől. [...] Azért nem dicséretes az prédikátorban, ha meg nem gondolja az helyt és az üdöt.” (S, 2/129.)

⁶⁷ Ézs 5,1.

⁶⁸ S, 2/133.

⁶⁹ Jel 14,15.

⁷⁰ Ézs 33,1.

Pannonhalma, Tihany, kisebb várak, falvak. A szövetséges csapatok győzelmei eltörpültek a félelmetesen gyors török térnyerés mellett. A püspök aggodalma így nem volt alaptalan. A 115. beszéd⁷¹ az egyházi énekekkel, a hívek lelki életével, a bibliamagyarázatok hallgatásának fontosságával foglalkozik.⁷² A 116. beszéd⁷³ is hasonló témájú, a hamis írásmagyarázókról szól. Gondolatmenete alapján nyílt támadás ez a beszéd a fejedelem által támogatott katolikusok, jezsuiták, a vallásüldözés és erőszakos térítések ellen. Ezután a kódexben nagy hiány van. Az index alapján tudjuk, hogy a 121. beszéd karácsonyi, a 122. beszéd pedig újévi darab lehetett. A 123. prédikáció⁷⁴ a töredékesen fennmaradt kódexben az utolsó teljes hosszában ismert darab, témája alapján vízkereszt-i beszéd. A következő beszédeket szintén csak az index alapján tudjuk azonosítani. A triacas eredetileg a 133. számú darabbal végződött.

Bár e tanulmányban csak vázlatosan kerültek e két fontos triacas prédikációi bemutatásra, az már a felsorolásból is jól látható, hogy beszédeiben a püspök a megtérésre, a bűnbánati böjtre, a változásra szólít fel, miközben részletes példátartat ad a híveknek birodalmak elveszéséről, uralkodók felemelkedéséről és elbukásáról, népek eltörléséről vagy Isten által való megmenekítéséről. A ritka és rendkívüli események tanulmányozása pedig felkészíti a híveket arra, hogy a körülöttük lévő, rendszeresen bekövetkező dolgokról is többet tudhassanak. Enyedi lépten-nyomon felhívja a figyelmet a szerencse forgandóságára és az állhatatosság fontosságára is. Azokat, akik „ravasz gondolkodással erőtlenítik meg” Isten ígését vagy prédikátorai tanítását, akik „tanácsot tartanak bűnbánati böjt helyett”, elítéli. Tanítása ehelyett a következő:

Ha valamikor valami véletlen dolog történik, olyat látunk vagy hallunk, az ki közönséges szokásunk ellen vagyon, kevélyen ne utáljuk meg, azzal ne mutassuk elménknek élességét, hogy azt meg tudjuk hamisítani, hanem jól menjünk végére, vizsgáljuk meg, ha ugyan úgy vagyon-e. [...] Az mit egyszer hallunk, ne felejtjük el, hanem szorgalmason elmélkedjünk felőlle, és ha hozzá hasonlót hallunk, az előbbivel összevessük, és ekképpen az igazságnak megesmeretire könnyebben juthatunk.⁷⁵

⁷¹ Kol 3,16.

⁷² Nyomtatásban többször megjelent. Ld. pl. H. Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Universitas Könyvkiadó, Budapest 2004. 379–389.

⁷³ Lk 13,31.

⁷⁴ Mt 2,13.

⁷⁵ K2, 21v (38) – 22r (39).

Enyedi emlékezteti hallgatóit arra is, hogy megértvén mások viselkedését, mi is hasonló dolgokról hasonló ítélettel legyünk, mert a világ megszo-
kott folyása nem könnyen változik. S bár az 1593-ban előrelátott katasztró-
fa, Erdély és a Porta vazallusi viszonyának felrúgása és a Habsburgokkal
kötött szövetség egy évvel később meg is történt, szerencsére Enyedinek a
későbbiekben nem mindenben lett igaza. Bár a háborút a püspöknek nem
sikerült megakadályozni, a katasztrófától nem sikerült megmenekülni, hiá-
ba sorolta a példákat Amasiástól kezdve Roboámig, Enyedi egy századra
elég példát és előrejelzést hagyott a beszédeiben. Jeruzsálem, Kolozsvár
megmaradt, Erdélyt az Isten a zűrzavarban és a sokféle ellenségek, a testi-
lelki háborgatók között békével megtartotta, ha nem is áhított független ön-
állóságában.